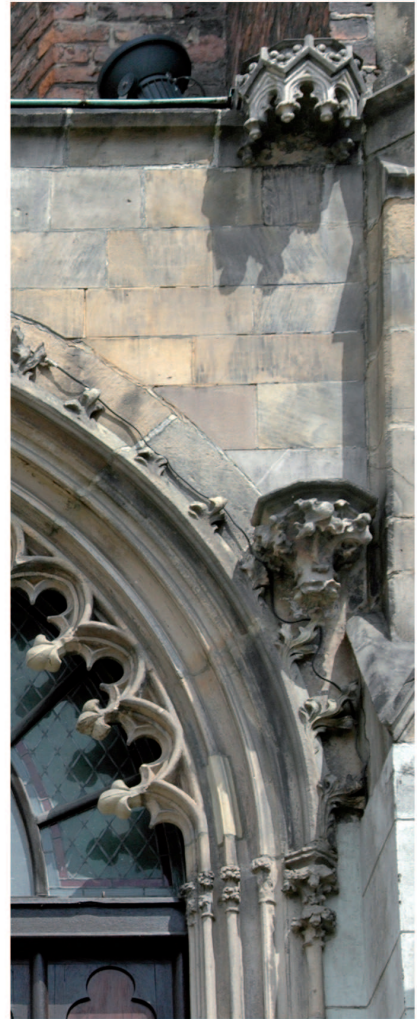

Wrocław - katedra - portal zach.

Wrocław - św. Marii Magd., portal zach

Wrocław - św. Krzyża, portal pd

9. Głowice ościeży, wsporniki pod rzeźby i baldachimy
9. Capitals of reveals, supports under sculptures and canopies

nach są sceny wielopostaciowe i wielopoziomowe. W tympanonie północnego portalu nawy kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu, na tle ostrołukowej płyciny, umieszczono fundatorów kościoła klęczących przed Trójcą Świętą. Nad tympanonem, w kluczu archiwolty, znajduje się postać uskrzydlonego anioła. Tympanon w portalu kaplicy zamkowej w Lubiniu podzielony został na trzy ostrołukowe płyciny. W środkowej, zwieńczonej dodatkowym pięciopłycinowym otwartym stoi Chrystus Boleściwy, w mniejszych po bokach są postacie św. Jadwigi i św. Magdaleny, a w narożach dwie postacie fundatorów, o połowę mniejsze, ks. Ludwika I i ks. Agnieszki. W kluczu archiwolty umieszczono ptaka – symbol Ducha Świętego. Tympanon w portalu do prezbiterium kościoła w Jaworze osadzono w oprawie z wici roślinnych. W ostrołukowej niszy umieszczono św.

Marcina na koniu, oddającego swój płaszcz żebrakowi. Rzeźby są pełnoplastyczne.

Tympanony w portalach kościoła św. św. Piotra i Pawła w Strzegomiu są wielopostaciowymi scenami reliefowymi. W portalu zachodnim umieszczono dwupoziomowy reliefy ze scenami z życia św. Pawła, rozdzielonymi rzędem małych baldachimów. W szczycie występuje półpostać Boga Ojca unoszona na obłoku przez anioły. W portalu południowym przedstawiono Zaśnięcie Marii, która spoczywa na katafalku ozdobionym fryzem z trójliści. Otacza ją orszak Apostołów, a nad nimi Chrystus tronujący trzyma w rękę ukoronowaną duszę Marii. W portalu północnym znajdują się trzy sceny koronacji: na górze Chrystus koronuje Marię, a niżej Salomon koronuje Betsabee i Ahaswer Esterę. Scenę dopełniają postacie klęczących aniołów.

Tympanony opierały się na wspornikach o różnych kształtach i dekoracjach (il. 13). W kaplicy zamkowej w Lubiniu wsporniki, wyjątkowo o kształcie 1/4 koła, ozdobiono herbami. W trzech portalach wsporniki tworzą elementy łuku dwuramiennego. W Złotorzy pozostawiono je bez dekoracji, w Jaworze zostały ozdobione główkami (zwróconymi w stronę ościeży), a w Brzegu – popiersiami. W portalach kościoła św. św. Piotra i Pawła w Strzegomiu wsporniki tympanonów mają formę główicy z dekoracją roślinną, głów męskich z bujnymi włosami i zarostem oraz z rzeźbą lwa i orła.

Obramienia portali obejmujące tylko archiwoltę opierały się na wspornikach o dekoracji roślinnej (Wrocław, św. Krzyża) geometrycznej (Lubin) lub figuralnej (Paczków, Środa Śląska) (il. 9, 13).

Wyżej wspomniano o wspornikach pod rzeźby figuralne. Tylko w kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu zachowały się dwie rzeźby na wspornikach, zwieńczone baldachimami (il. 9). W innych kościołach pozostały wsporniki i baldachimy. W katedrze wrocławskiej baldachimy we wklęsłach zewnętrznych ościeży stanowiły zwieńczenie i jednocześnie podstawę dla kolejnej rzeźby. Podobnie było z boku ościeży, gdzie są dwa poziomy baldachimów, górne dodatkowo zwieńczone sterczynami. Baldachimy są wieloboczne, o ściankach pokrytych dekoracją architektoniczną – ostrołuki, trójliście, a także trójkątne szczyty z kwiatonami. Sterczynami zwieńczone były także baldachimy w Strzegomiu, a najwyższymi – w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu.

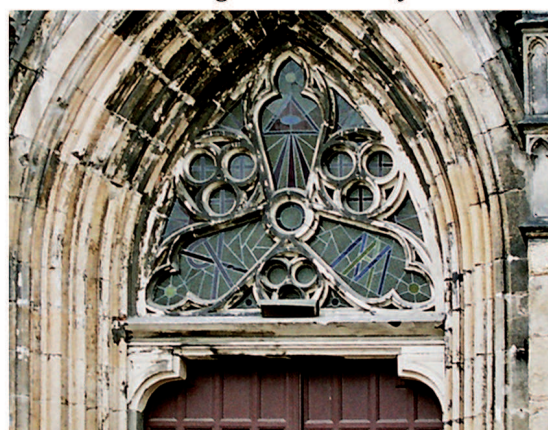
Rzeźba figuralna zachowała się jeszcze w portalu kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu (il. 16). Umieszczona została na szczycie wimpergi, w niszy ściany zwieńczonej profilowanym łukiem wygiętym w osli grzbiet. W portalu w Świdnicy stojące postacie umieszczono w narożach prostokątnego obramienia, w półkolistych blendach z wielolistnym łukiem nad głowami (il. 1). W Paczkowie nad archiwoltą wykonano półrzeźby dwóch giermków trzymających herby.

3. Wimpergi i blendy maswerkowe

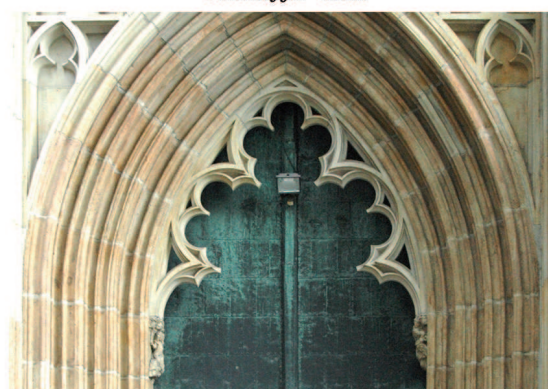
Sześć portali zwieńczono wimpergami, dwie z nich umieszczono na tle prostokątnego obramienia (il. 14). W Jaworze w portalu zachodnim pozostał jedynie ślad po trójkątnym szczycie. W portalu prezbiterium zachowała się wimperga o dużym kącie nachylenia. Jej gładkie pole trójkątne miało

Strzegom - św. Barbary

Złotorja - NMP

Świdnica - śś. Stanisława i Waclawa

Wrocław - św. Krzyża, portal pd do kruchty

10. Pod archiwoltą
10. Under the archivolt

Wrocław - św. Krzyża, portal pn nawy

Lubin - kaplica zamkowa, portal

Jawor - św. Marcina, portal pd prezbiterium

11. Tympanony figuralne
11. Figurative tympanums

być ozdobione rzeźbą figuralną, po której pozostał wspornik i baldachim.

W Złotorzy i Wrocławiu pola trójkątne wypełniono blendami maswerkowymi, w których występują trójliście, czteroliście oraz rybie pęcherze. W Strzegomiu wimpergę wypełniono reliefem ze sceną sądu ostatecznego, z płaskorzeźbionym kwiatonem stanowiącym podstawę dla postaci Chrystusa tronującego. Wimpergi wieńczą kwiatony, z wyjątkiem kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu, gdzie jest rzeźba figuralna. Skośne krawędzie trójkątnego szczytu ozdobione zostały czołgankami o formie dekoracji liściastej.

Kwiatony wieńczyły nie tylko wimpergi, ale także archiwolty w kolegiacie św. Krzyża we Wrocławiu (zniszczony), w Żarach, w kaplicy w Lubiniu, w Strzegomiu (zniszczone) i Paczkowie. Kwiatony ozdobiono liśćmi, które często ułożone zostały w dwóch poziomach na kształt krzyża. W kilku portalach górna część archiwolty w miejscu połączenia z kwiatonem została wygięta w osli grzbiet (il. 14). Archiwolty zwieńczone kwiatonami ozdobiono także czołgankami liściastymi, a w portalu zachodnim w Strzegomiu na zmianę z liśćmi umieszczono małe klęczące postacie.

Dwa portale, zachodni w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu i w Strzegomiu (il. 14), mają wimpergi umieszczone na tle blend maswerkowych, wypełniających prostokątne obramienie nad portalem. We Wrocławiu kwiaton wimpergi dochodzi do trójliścia środkowej blendy, a w bocznych blendach umieszczono kolumnienki oraz baldachimy ze sterczynami, zwieńczone kwiatonami. W Strzegomiu jest 9 smukłych blend, a w każdej znajduje się sterczyna, oprócz środkowej z kwiatonem.

4. Kolumnienki boczne portali i pinakle

Kolumnienki boczne przy portalach są dwóch rodzajów – jedne miały nieść rzeźby figuralne, a drugie pinakle. Pierwsze kolumnienki po bokach portalu umieszczono w katedrze wrocławskiej (il. 16). Ich trzony są krótkie, oparte na grzbietach kamiennych lwów, a kielichowe główce z dekoracją liściastą proporcjonalnie zbyt duże, ale odpowiednie do podtrzymania rzeźb figuralnych. Kolumnienki o niewysokich trzonach znajdują się w dużym zewnętrznym wklęsłym ościeżu, one także miały nieść rzeźby. Kolumnienki w portalu południowym w Strzegomiu są bardzo wysokie i smukłe, wieloboczne z główką o szerokiej płycie gzymsowej na posąg zwieńczony

baldachimem ze sterczyną. W Środzie Śląskiej stoją smukłe kolumny z głowicami pod rzeźby, ale nie ma baldachimów.

Kolumny w Żarach, zwieńczone głowicami kielichowymi podtrzymują trójpoziomą sterczynę. W najniższej graniastej części są półkoliste płyciny, wyższa, smuklejsza część zakończona została trójkątnymi szczytami, a ostrosłup wieńczy skromny kwiaton.

Pierwszy portal ujęty między pinakle powstał między przyporami kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu (il. 15). Pinakle są kilkupoziomowe, ale niezachowane w całości. Przy pozostałych portalach sterczyny zostały dobudowane po bokach ościeży. Pinakle w portalu prezbiterium w Jaworze oraz w Złotorzy mają postać graniastego półfilara o kilku poziomach. Ścianki kończą trójkątne szczytiki i wysoki ostrosłup z czołgankami, który zapewne zwieńczony był kwiatonem. W Złotorzy w górnej części trzonu występują dwa poziomy małych blend maswerkowych.

Pinakle w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu są także graniaste, o pięciu piętrach wypełnionych blendami zakończonymi trójliściami w ostrołuku. Na czwartym poziomie z blend, jak z okien, wychylają się dwie główki.

W zachodnim portalu w Jaworze sterczyna ma trzon w postaci półfilara trójkątnego. W dolnej części do boków dodano kwadratowe w planie elementy ze smukłymi blendami. W górnej części znajduje się wysoka wnęka zakończona trójliściami. Zapewne planowano umieścić w niej rzeźbę. Zwieńczeniem jest trójkątny ostrosłup. Najbardziej rozbudowane są pinakle w zachodnim portalu kościoła w Strzegomiu. Ich trzonem jest graniasty półfilar, po bokach którego ustawiono kolumny, a nad nimi baldachimy ze sterczynami. Graniastą część kończą trójkątne szczyty, nad którymi jest kolejne smukłe piętro zwieńczone ostrosłupem z czołgankami i kwiatonem.

Podsumowanie

Portale czternastowieczne wykazują duże zróżnicowanie kompozycji i dekoracji. Prawie połowa portali otrzymała dekorację rzeźbiarską. Podstawą była jednak dekoracja architektoniczna, związana z kompozycją portali, poczynając od ukształtowania przekroju ościeży. Właśnie sposób rozczłonkowania ościeży był decydujący dla portali pozbawionych dekoracji rzeźbiarskiej i nie mniej ważny dla pozostałych obiektów.

tympanon zach

tympanon pd

tympanon pn

12. Strzegom – kościół św. św. Piotra i Pawła, tympanony figuralne

12. Strzegom – Saints Peter and Paul church, figurative tympanums

Jawor - św. Marcina
portal do prezbiterium

Brzeg - św. Mikołaja, portal pn zamurowany

Strzegom - św. Piotra i Pawła,
portal pn

Strzegom - św. Piotra i Pawła, portal zach.

Lubin - kaplica zamkowa

Strzegom - św. Piotra i Pawła, portal pd

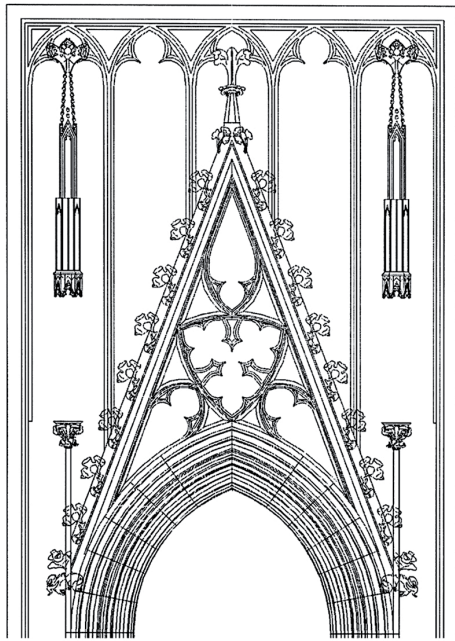

Lubin - kaplica zamkowa

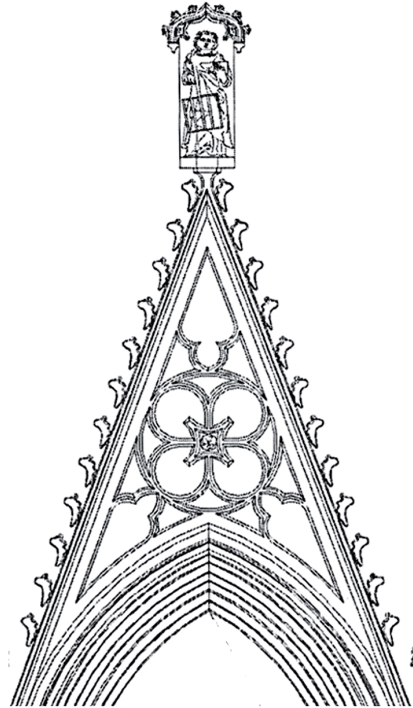

Paczków - portal zachodni, wsporniki pod pinakle

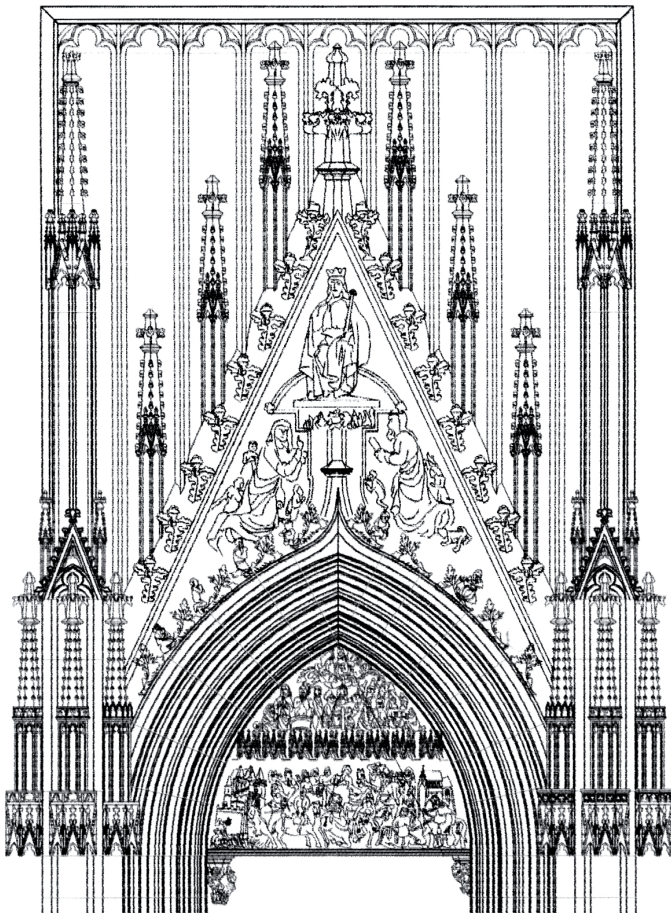
13. Wsporniki pod tympanony i pinakle
13. Supports for tympanums and pinnacles

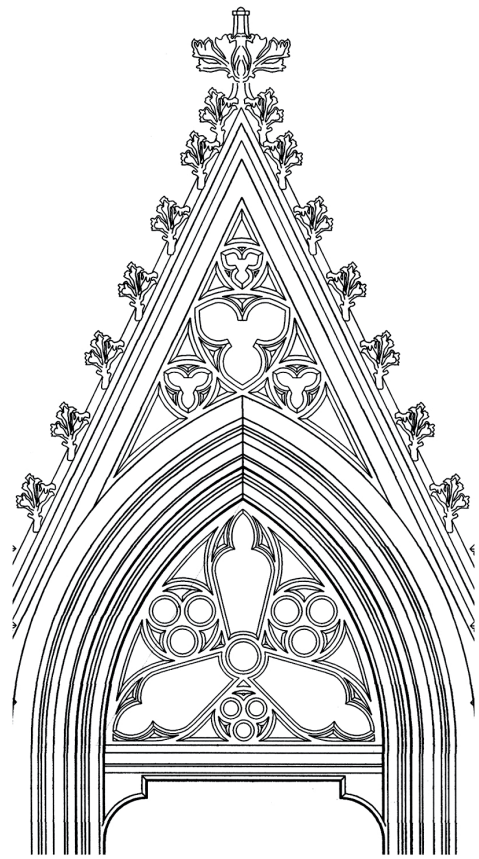
Wrocław - NMP na Piasku, portal zach.

Wrocław - św. Elżbiety, portal pd.

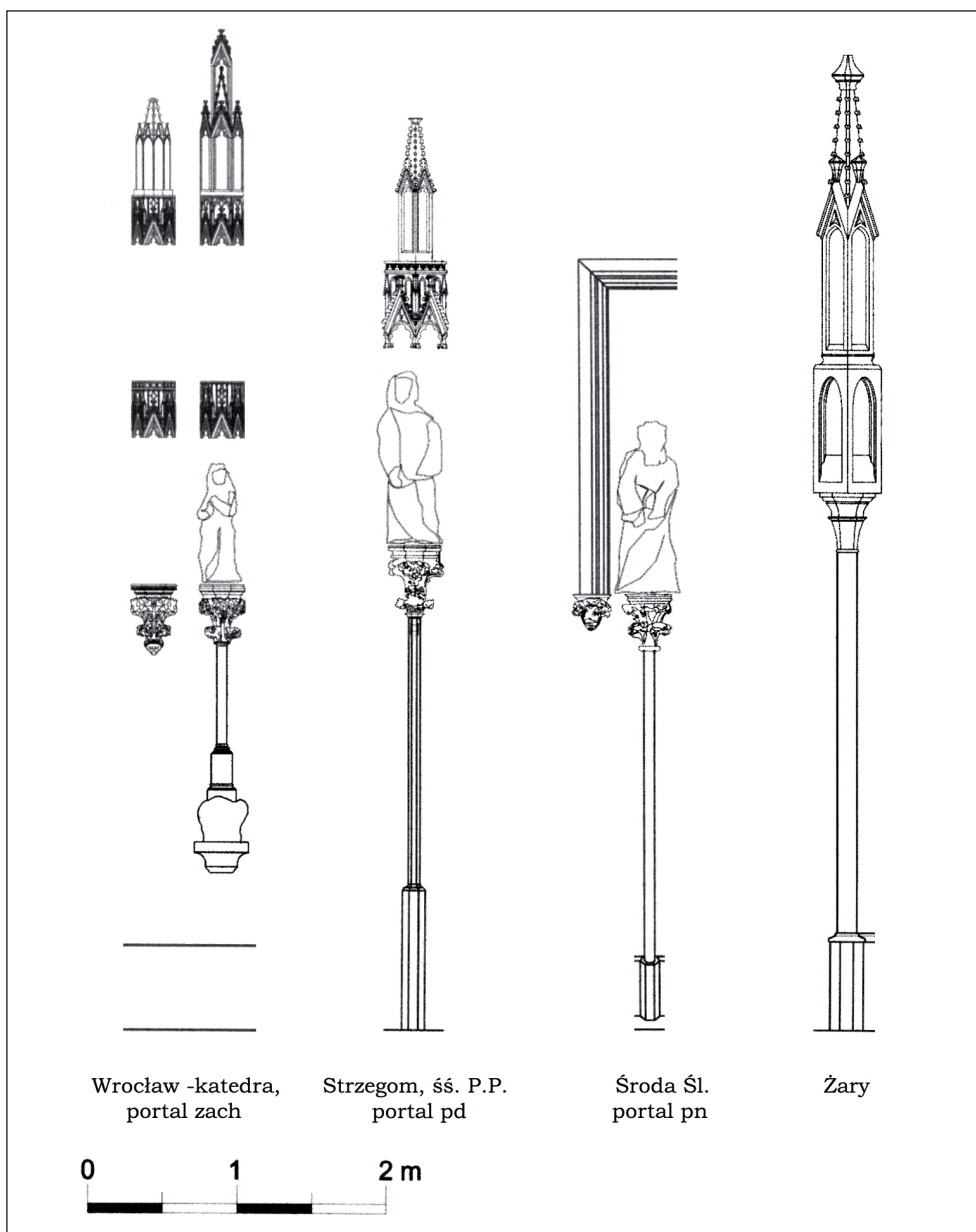

Strzegom - św. Piotra i Pawła, portal zachodni

Złotoryja - NMP, portal zach.

14. Wimpergi i blendy maswerkowe
14. Wimpergs and tracery blends

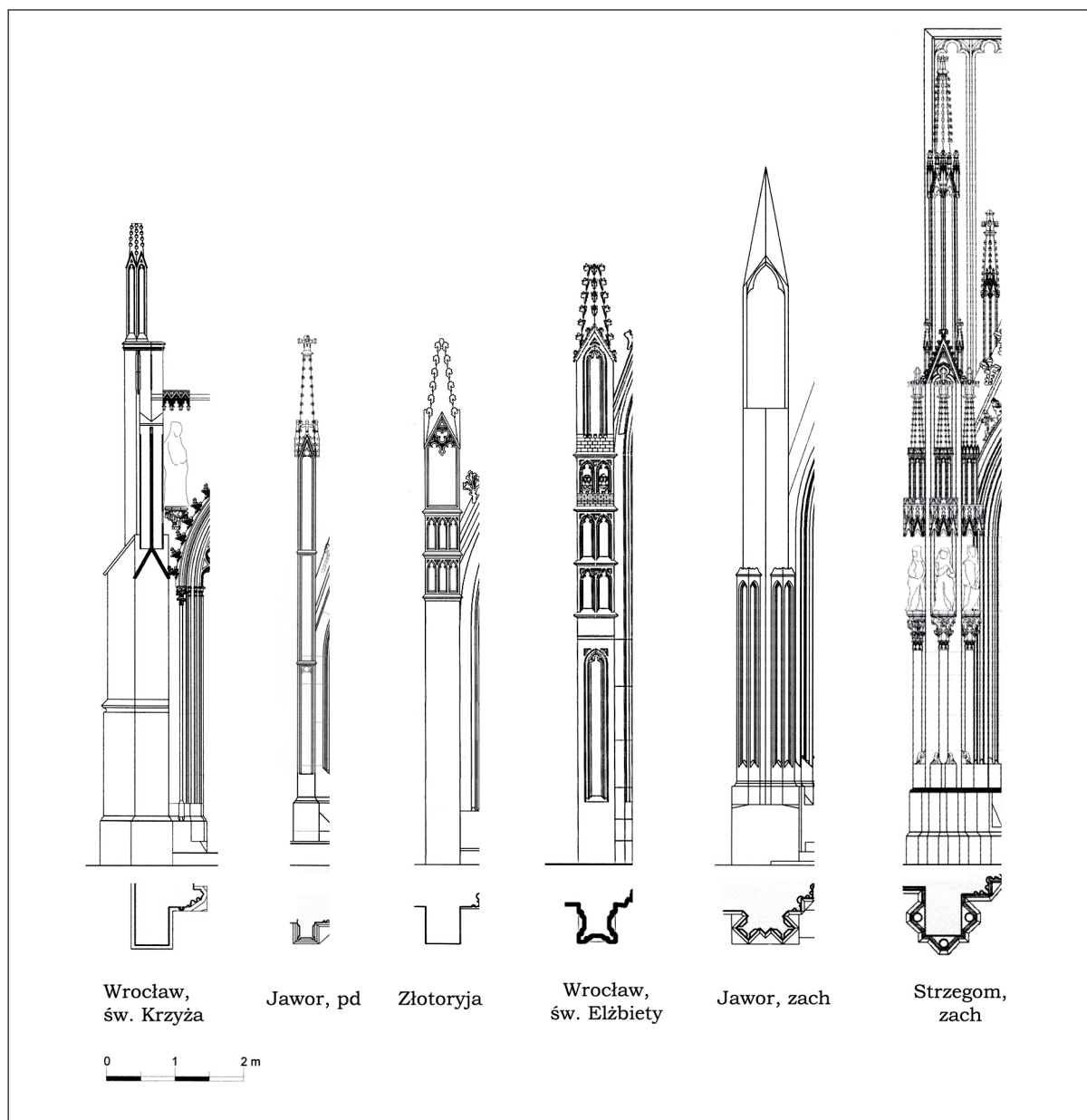

15. Kolumnienki zewnętrzne ościeży portal
15. Small columns and external portal's reveals

W portalach uskokowych na przekrój składały się symetryczne wiązki profili, złożone z wałków i wklęsłów. W portalach rozczłonkowanych ościeża składały się z wałków i wklęsłów ułożonych po linii prostej skośnej lub wielobocznej (il. 4, 5). Od początku XIV w. stosowano zróżnicowane wiązki profili w każdym uskoku, a wielkości uskoków zmniejszały się w kierunku wejścia (il. 2). Uzyskano wzrastające zagęszczenie profili od zewnątrz ku wnętrzu. Jest to niewątpliwie świadome wykorzystanie przez średniowiecznych budowniczych iluzji perspektywicznej. Dotychczas nie sądzono, że średniowieczni budowniczowie znali zasady perspektywy. Układ ościeży uskokowych, a także rozczłon-

kowanych, wyraźnie wskazują, że perspektywa nie była im obca.

Profilowanie ościeży przechodziło płynnie na archiwoltę, a w dolnej części portalu wtapiało się w cokół. Formy cokołów były zróżnicowane od najprostszych do kilkupoziomowych układów, wzbogaconych o dodatkowe elementy i uskoki powierzchni. W trzech portalach wałki otrzymały bazy (il. 7), jak w XIII w. ale zdecydowanie mniejszych rozmiarów. Głowice o dekoracji roślinnej, wyjątkowo z dodatkami rzeźb figuralnych we Wrocławiu, występują tylko w 8 portalach o różnych typach i w różnych okresach. Były niewielkich rozmiarów i nie odgrywały większej roli w portalach o bogatszym układzie.

16. Pinakle
16. Pinnacles

Od początku XIV w. zaczęto stosować dekoracje architektoniczne w postaci kolumniek i pinakli, ustawianych po bokach portalu (il. 15, 16). Kolumny posiadały głowice, stanowiące podstawę dla rzeźb zwieńczonych baldachimem, albo kilkupoziomymi sterczynami. Pinakle o kilku piętrach miały postać półfilara graniastego lub trójkątnego. Dekorowane były blendami maswerkowymi, a w Strzegomiu kolumnami z posągami.

Portale z pinaklami zwieńczone były wimpergami, które w trzech obiektach umieszczono na tle prostokątnych obramień. Wimpergi i obramienia wypełnione były blendami maswerkowymi, dodatkowymi sterczynami, z kwiatonami i czołgankami.

W portalu w Jaworze powierzchnia wimpergi była gładka, ale ozdobiona rzeźbą (niezachowaną) na wsporniku z baldachimem. W portalu zachodnim w Strzegomiu wimpergę pokryto dekoracją reliefową wielopostaciową.

Dekoracja rzeźbiarska uzupełniała dekorację architektoniczną w wielu portalach, oprócz najskromniejszych. Należały do niej dekoracje roślinne głowic, wsporników, czołgank i kwiatonów. Głowice uzupełniano rzeźbami zwierząt i ptaków oraz ludzi. Najmniejszymi elementami były ozdoby w kluczu archiwolty o dekoracji w formie rozety, zwierząt i postaci. Tympanony i jedna wimperga otrzymały wielopostaciowe sceny reliefowe. Posągami wień-

czono zewnętrzne kolumnienki, zdobiono wimpergi i powierzchnie po bokach wimperg, które mogły być ujęte w obramienie.

Największe portale główne kościołów Wrocławia, Strzegomia i Złotoryi otrzymały wspaniałe dekoracje architektoniczno-rzeźbiarskie, dorównujące portalom europejskim, w których nie występuje tak duża ilość rzeźb figuralnych jak w katedrach francuskich. Ich urozmaicona kompozycja architektoniczna uzupełniona była dekoracją rzeźbiarską, w każdym portalu inaczej rozwiązaną.

Bibliografia

1. *Architektura Gotycka w Polsce*, pod red. Teresy Mroczo i Mariana Arszyńskiego, Katalog Zabytków pod red. Andrzeja Włodarka, Warszawa 1995
2. A. Bernaś, *XIV-wieczne portale główne w kościołach wrocławskich*, „Architectus”, Wrocław 2005, nr 1-2 (17-18), s. 35 – 50
3. A. Bernaś, *Portale gotyckie na Śląsku w XIV w.*, praca doktorska, Wrocław 2009, mpis, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej
4. G. Binding, *Architektonische Formenlehre*, Darmstadt 1998
5. T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska opolskiego. Od średniowiecza do końca w. XIX*, Kraków 1974
6. M. Gębarowicz, *Architektura i rzeźba na Śląsku do schyłku XIV w.* [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, T. III, p. red. Władysława Semkowicza, Kraków 1936, s. 75 – 82
7. *Gotyk. Architektura, rzeźba, malarstwo*, p. red. Rolfa Toman, Könemann 2004
8. R. Kaczmarek, *Rzeźba architektoniczna XIV w. we Wrocławiu*, Wrocław 1999
9. J. Kębłowski, *Dzieje sztuki polskiej*, Warszawa 1987
10. W. Koch, *Style w architekturze*, Warszawa 1996
11. S. Kowalski, *Zabytki środkowego nadodrza*, Zielona Góra 1976
12. H. Kozaczewska-Golasz, *Ewolucja portali trzynastowiecznych w kościołach śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, Warszawa 2007, T. L, z. 3-4/2005, s. 174 – 193
13. H. Kozaczewska-Golasz, A. Bernaś – *Portale czternastowieczne w kościołach śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 2010, z. 1
14. T. Kozaczewski, H. Kozaczewska-Golasz, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2009
15. M. Kutzner, *Erekyjny tympanon kościoła św. Krzyża we Wrocławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa 1996, nr 3-4, s. 381
16. H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Breslau 1889 – 1894, Bd I-IV,
17. E. Małachowicz, *Katedra wrocławska. Dzieje i architektura*, Wrocław 2000
18. E. Małachowicz, *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie*, Wrocław 1994
19. P. Meyer, *Historia sztuki europejskiej*, Warszawa 1973
20. H. Müller, *Portale. Die Entwicklung eines Bauelements von der Romanik bis zum Gegenwart*, Leipzig 1976
21. G. Myśliwski, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII-XV wiek). Centrum czy peryferie?* Wrocław 2009
22. J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Arkady 2005
23. S. J. Stulin, *Kościół joannicki w Strzegomiu i jego znaczenie dla architektury gotyckiej Śląska*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, pod red. Z. Świechowskiego, Warszawa 1978, s. 149 – 201
24. H. Tintelnot, *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen 1951

Fotografie wykonała H. Kozaczewska-Golasz,
a rysunki A. Bernaś

Hanna Kozaczewska-Golasz, prof. dr hab. inż. arch.
Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

Agnieszka Bernaś, dr inż. arch.,
Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

FOURTEENTH CENTURY PORTALS IN SILESIAN CHURCHES, ARCHITECTURAL AND SCULPTURAL DETAILS

SUMMARY

Fourteenth century portals demonstrated differentiated composition and decorations. The basis was architectural decorations. Their main element was represented by reveals with small and varied profiling. They were mounted on a pedestal, and the profiling most frequently ran directly to the archivolt. Columns for statues or pinnacles were placed at the sides of the portal. Several portals were embraced by rectangular frames, in two cases filled with tracery blends. Tracery decorations were also adorned with wimpergs and ogival space over the lintel.

Almost half of the portals have sculptured decorations. The smallest ones include rosettes and decorations in the form of animals and people in the keystone of the archivolt. Only 8 portals had small plant capitals in reveals. Reliefs in tympanums form splendid scenes with numerous people. Only a few of the designed figurative sculptures have survived. It was planned to place them at the sides of reveals and the archivolt, in the archivolt, on the wimperg, and some smaller ones in a concave profile of the reveal – one over another, and in the capital.

Translation by Akson.pl